

TECZA

Wstęp. Eksplicacja: Nazwy. Kompleksy. Pochodzenie. Wygląd. Stimulus. Czynności, działania sprawcze. Obiekt. Władza na tęcza. Zakazy. Lokalizacja i lokalizator. Czas. Przepowiednie. Symbolika.

Dokumentacja: Zagadki. Zaklęcia, formuły powitalne. Pieśni weselne. Pieśni żołnierskie. Pieśni okolicznościowe. Opowiadania. Zapisy wierzeń. Pisana poezja chłopska. **Bibliografia.**

Obraz tęczy utrwalony w polskiej kulturze ludowej jest dwoisty, mityczny i biblijny. Z jednej strony jawi się ona jako żywa potężna istota, smok pijący wodę z rzek, jezior, stawów i przenoszący ją w chmury (często razem z żywymi stworzeniami), z drugiej strony jako znak przebaczenia dany przez Boga po karze potopu.

W wielu starożytnych kulturach tęcza była znakiem pojawiającego się bóstwa Lur Słow 245, symbolem połączenia nieba i ziemi, pomostem łączącym bogów z ludźmi Herd Lek 162, Chev Dic 1/117. W folklorze różnych krajów, od Francji po Indie, tęcza jest przedstawiana jako potwór pijący wodę z morza i spuszcza ją na ziemię podczas burzy Bied Sym 372, Mosz Kul 2/471–472. Podobnie wśród plemion australijskich i afrykańskich: tęcza to mitologiczna istota, tzw. tęczowy wąż Mif Mel 453.

W Chinach tęcza ma tylko pięć kolorów, ale jest jednością *ying* i *yang*, znakiem harmonii wszechświata i jego płodności Chev Dic 1/118. U górali na północy Wietnamu relacje między niebem a ziemią ustalane za pośrednictwem tęczy są złowrogie, wiążą się z chorobą i śmiercią: tęcza *Börlang-Kang* jest groźna, pokazanie jej palcem może wywołać trąd. Ale nawet jeśli śmierć patriarchy jest zapowiadana przez tęczę, to jednak nadal tęcza pozostaje znakiem połączenia nieba i ziemi Chev Dic 1/119.

W hinduizmie tęcza to łuk boga *Indry*, z którego wypuszcza on strzały deszczu lub ognia. Tęcza to siedmiobarwne schody, którymi Budda, zwany niekiedy *wielkim mostem*, zszedł na ziemię Kop SSym 425.

W starożytnej Grecji tęcza uosabia szybkonożą wysłanniczkę bogów – *Iris*, która podtrzymuje relacje między niebem i ziemią, bogami i ludźmi, jest językiem bogów De Vries Dic 380, Herd Lek 163. *Zeus* rozciąga tęczę na niebie jako ostrzeżenie przed niebezpieczeństwem Kop SSym 425.

Tradycja starotestamentowa wiąże tęczę z potopem: łuk tęczy to oręż (łac. *arcus*), który Bóg położył na niebie jako znak zgody, pokoju: *A to jest znak przymierza, które ja zawieram z wami i każdą istotą żywą, jaka jest z wami, na wieczne czasy: Łuk mój kładę na obłoki, aby był znakiem przymierza między Mną a ziemią. A gdy rozciągnę obłoki nad ziemią i gdy ukaże się ten łuk na obłokach, wtedy wspomnę na moje przymierze, które zawarłem z wami i z wszelką istotą żywą, z każdym człowiekiem; i nie będzie już nigdy wód potopu na zniszczenie żadnego jestestwa.* Rodz 9,9–15.

W chrześcijaństwie tęcza przybiera nowe, swoiste znaczenia symboliczne. Dla św. Bazylego (IV w.) tęcza to symbol Trójcy Przenajświętszej, bo tak jak łuk tęczy tworzą trzy kolory, których nie da się od siebie oddzielić, tak między Trójcą nie ma podziału. Ojcowie Kościoła częściej jednak odnoszą tęczę do Chrystusa jako ucieleśnienia miłosierdzia Bożego: Chrystus jak tęcza obejmuje cały wszechświat i jedna świat z Bogiem, przy czym kolor niebieski tęczy miał symbolizować niebiańskie pochodzenie Chrystusa, czerwony – jego mękę,

zielony – jego działalność na ziemi. Obrazy średniowieczne przedstawiają niekiedy Chrystusa, który siedzi na tęczy jak król. Spotyka się także aureole podobne do tęczy For Sym 109. Tęcza to także symbol Maryi – pośredniczki jednającej niebo i ziemię For Sym 109, Herd Lek 162.

L u d y g e r m a ñ s k i e z jednej strony traktowały tęczę jako istotę żywą, wrogą człowiekowi – we Wschodnich Prusach, Bawarii, Szwabii, żywiono przekonanie, że ciągnie ona do góry wszystko, co znajdzie się w zasięgu jej końców Wört Hoff 7/586; z drugiej strony widziano w niej niebiański pierścień (Szwajcaria, górzysta część Badenii) lub słoneczny łuk. W Szwabii niebiański pierścień uważano za most pomiędzy niebem i ziemią, po którym schodzą aniołowie Wört Hoff 7/587. Istniało też przekonanie o magicznej mocy tęczy, wierzono, że jeśli rzucić na tęczę kapelusz lub kawałek żelaza, kapelusz wróci wypełniony złotem Wört Hoff 7/591.

Według wyobrażeń wspólnych całej S ł o w i a ń s z c z y ż ń i e tęcza to żywa istota, podobna do smoka, *zmięja* – która pije wodę z jezior, z morza, rzek i studni, by przenieść ją w chmury, skąd później spada w postaci deszczu Mosz Kul 2/470, Slav Mif 2/401, Żajw Ukr 78. Wschodniosłowiańskie nazwy tęczy nawiązują do radości i wesela: brus. *radawka*, *wiesiołka*, ukr. *wesetka*, *wesetycja*; ros. *raduga*, *rajduga*, *krasa*. Nazwa *raduga* jest także wiązana z nazwą łuku (psł. *dogo), a niekiedy też z rdzeniem *krad-* Antropov 2011, s. 195. Dla Białorusinów tęcza jest symbolem urodzaju, Bułgarzy i Serbowie wrożą z jej wyglądu o przeszłych urodzajach, kolor zielony zapowiada trawę, żółty – proso, czerwony – wino, pomarańczowy – żyto. Na Ukrainie notowano wierzenie, że tęcza może nawet wessać człowieka, dlatego też budziła strach Slav Mif 2/401. W tradycji rosyjskiej tęcza bywa pod wpływem przekazów biblijnych o potopie wiązana z Bogiem (*bożyj pojās*, *bożyj wienok*, *bogorodicyno koromysto*), ale też po staremu uznawana za atrybut sił demonicznych i uważana za niebezpieczną, nazywana *czertowo koromysto* Dobrowoľ'skaja 2011, s. 206–207. Także na Bałkanach obocznie funkcjonowały wyobrażenia tęczy jako smoka, węża pijącego wodę, i tęczy jako łuku Boga Mosz Kul 2/472. W Serbii, Chorwacji, Bułgarii i na Ukrainie notowano wierzenie, że tęcza może spowodować zmianę płci – mężczyzny na kobietę, kobiety na mężczyznę – u tego, kto przejdzie pod nią, albo napije się wody z miejsca, skąd ona pije Mosz Kul 2/471, Slav Mif 2/401.

Większość nazw tęczy w j ę z y k a c h e u r o p e j s k i c h to złożenia, których podstawą jest wyobrażenie łuku, kabłąka, np. ang. *rainbow* i niem. *Regenbogen* 'łuk deszczu', franc. *arc en ciel* 'łuk na niebie', bądź bardziej szczegółowe: *pas*, *wstążka*, *kosa*, *most*. Najstarsze i rozpowszechnione w całej Europie są nazwy utrwalające wyobrażenie tęczy jako żywej istoty: węża, smoka np. litew. *smakas*, błrus. *smok*; byka, krowy, np. słoweń. *mavrica*; delфина np. we Włoszech. Późniejsze są nazwy utrwalające pojmowanie tęczy jako przedmiotu należącego do nadprzyrodzonych istot, np. litew. *laumes juosta* 'pas czarownicy' i powstałe pod wpływem chrystianizacji i islamizacji *łuk Boga*, *łuk Allacha*.

* * *

≡ Wyraz polski *tęcza*, oznaczający barwny łuk na niebie pojawiający się po deszczu, ma odpowiedniki formalne w innych językach słowiańskich, przy czym odnoszą się one do różnych zjawisk atmosferycznych, np. stcsłow. *tōča* 'deszcz, ulewa; śnieg', ukr. *tuča* 'burza', połab. *tōco* 'chmura', ros. *tuča* 'ciemna, burzowa chmura', czes. *tuče* 'chmura gradowa', serb./chorw. *tūča* 'grad, gradobicie', słowień. *tōča* 'grad', por. kasz. *tąča*, *tąć* 'przelotny deszcz', 'chmura deszczowa', rzadko 'tęcza'. Wszystkie te formy wyrazowe są sprowadzane do psł. *tōča 'chmura (deszczowa, burzowa, gradowa)' i łączone z litew. *tánkus* 'gesty, ścisły, zbity', awest. *taxma* 'mocny, tęgi, silny' Bor SE 631, Brüc SE 570, Vas ES 4/129. Odosobnienie znaczeniowe

polskiej tęczy na tle słowiańskim jest wynikiem walki między dawną, powszechną na Słowiańszczyźnie nazwą *dęga*, *dąga* a zwycięską, nową nazwą *tęcza* Reczkowa 1967, s. 61–62.

Ogólnopolska nazwa *tęcza* występuje też w formie rodzaju męskiego *tęcz/tecz* 12b, Kup Met 77, Szyf MiW 154. Peryferyjnie pojawiają się także: *tączza* Sych SGKasz 5/332, *tęczak*, *dęczza* Kup Met 78, SOWM 2/34. Przekształconą formą nazwy *tęcza* jest *ceta* Cisz Krak 292, Kup Met 78.

Inne nazwy odzwierciedlają półkolisty kształt i kolor T.: *dęga* SGP PAN 5/499, SGŚ Wyd 7/35, *dąga* Lor Kasz 221, Nitsch Tek 46, *duha* SGP PAN 6/450, *tęga* K 39 Pom 515, 516, *tąga* 12a, Sych SGKasz 5/332, *tuha* Kup Met 79, rzadziej *pręga* Kup Met 79, *łuk*, *łuna*, *kręga*, *wstęga*, *stążka*, *barwica*, *słonecznik* Kup Met 80. Pozytywny, uczuciowy stosunek ludzi do T. odbija się w nazwach *wesołucha*, *wesoła*, por. ros. *raduga*, ukr. *vesetka*, *vesełycja* Reczkowa 1967, s. 64.

Ponadto notuje się nazwy *smok* 11, Wisła 1890/110, Wisła 1892/337, Mosz Kul 2/471, *cmok*, *cmokawa*, *cmokawka* ZWAK 1887/217, *pijawa* 11, Lor Kasz 221, Mosz Kul 2/471, *pijówka* Sych SGKasz 4/269, Kup Met 79, *pijawica* Sych SGKasz 4/269, które łączą się z podstawowym przypisywanym T. działaniem: picciem przez nią wody; nazwa *smok* pochodzi od czasownika *smoktać*, *smoknąć* ‘połykać’ Brüc SE 503.

Od rzeczownika *tęcza* tworzone są wyrazy pochodne, które przejmują i uwydatniają określone cechy tego zjawiska pogodowego – głównie kolor i blask. Przymiotnik *tęczowy* może mieć znaczenie czysto relacyjne ‘dotyczący tęczy, barwnego łuku na niebie’, które poddawane jest modyfikacji w kierunku znaczenia jakościowego: ‘podobny pod jakimś względem do tęczy’, ‘wielobarwny, różnokolorowy, mieniający się różnymi kolorami’, a dalej w efekcie typowych dla języka rozszerzeń metaforycznych przyjmuje znaczenie wartościujące: ‘o czymś, co wydaje nam się bardzo atrakcyjne i nastraja nas optymistycznie’; *tęczobarwny* ‘mający barwy tęczy, wielobarwny, kolorowy’; *tęczowo* ‘w kolorach tęczy, taki jak tęcza’; *tęczować* ‘mienić się kolorami tęczy’; *tęczówka* ‘zabarwiona część oka z otworem (źrenicą) w środku’, dawniej *tęcza oka*; *tęczowiec*, *tęcznik* to nazwy owadów mających charakterystyczne mieniające się zabarwienie.

W architekturze kościelnej *tęczą* nazywany jest ozdobny łuk nad przejściem z kościelnej nawy głównej do prezbiterium, stąd w pieśni żołnierskiej żołnierz prosi: *Jak mie zabijecie, to mie pochowajcie w k^uościele pod tęcom, gdzie dziywęcta klęcom* 7.

✚ T. tworzy kompleksy ze $\rightarrow$ *słońcem* i $\rightarrow$ *deszczem*, bo ukazuje się, *jak pada deszcz i słońce świeci* TN Krasiczyn 1985; w wierszu *po ciepłym deszczu z tęczą zapada cisza* 16.

✕ Ludowe wyobrażenie powstania T. związane jest ze starotestamentową wizją T. pojawiającej się po *potopie*, na znak zgody ludzi i Boga 10A, która ma przypominać ludziom o zawartym przymierzu Szyf MiW 154. Z drugiej strony zanotowano także wierzenie, że T. pojawiła się już w czasie *potopu* i była częścią kary boskiej: *to wtedy strasne tance były, jedna przy drugiej, desc lał, woda wszystko objęta* 10B; $\rightarrow$ potop SSiSL 1/1/419.

W innych wyobrażeniach T. jest pozostałością po akcie stworzenia Kul Wiel 3/520. T. wywieszają aniołowie po $\rightarrow$ burzy na znak zgody nieba i ziemi. Jako światło nie-

bieskie T. pojawia się, gdy św. Piotr otwiera bramy niebieskie Kul Wiel 3/520; prawdopodobnie jest to pogłos wyobrażeń →nieba jako pałacu wypełnionego światłem niebieskim.

Pochodzenie T. objaśniane jest też zgodnie ze współczesną wiedzą jako *zala-
manie promieni słonecznych w kroplach deszczu i wtenczas te kolory oddzielają się,
kolory którymi pali się słońce* TN Chołowice 1985; *bez te krople, bez ten deszcz słońce od-
bija. Może dawni to ludzie "uważali za cud, albo jak, a dziś to przyjęte, że to przyroda;
tęcz – takie ładne pręgi, to "odbitka "od słońca; w powiecze sikać jak słońce świci, to
pon będzie miał ta tęcz* Kup Met 81.

⊕ Najsilniej utrwaloną cechą wyglądu T. jest jej *wielobarwność*, fraz. *ko-
lory tęczy, widzieć/przedstawić/malować coś w barwach tęczy*, derywaty, np.: *tęczo-
barwny, tęczowy* ‘mający barwy tęczy, wielobarwny, kolorowy’. W pieśni weselnej
sukmany družbów *mienia się wstążek tęczą* 5, por. 8; wedle wierzeń T. jest paleta,
której Bóg użył do malowania ptaków i zwierząt Kul Wiel 3/520; topielec przyozda-
bia drzwi i okna swego domu w kolory T. Świąt Nadr 465. Przy określaniu barw T.
eksponowana jest ich ilość: zwykle jest *siedmiokolorowa* 17, *siedmiobarwna* 8, 18;
wedle relacji potocznej *człowiek zmienia się jak tąga: kiej on je zdrów, to on je czer-
woni jak rusk, kiej je chori, tej on je lilewi, kiej on ma strach, tej on staje się bladi
jak kręda, jak scana, a kiej on je zli, tej on zelenieje; a kiej on ju ma umrzec, tej on
żółknie jak воск* Sych SGKasz 5/322; w legendzie T. określana jest metaforycznie jako
złota Pig Wyb 175, zaś w wierszu *srebrna* Nitsch Tek 366.

T. jest *jaśniejsza* Szcz Ant 561, *świeci się* 14Ab, *bije od niej błaśka* 19, *mieni się, lśni*
– fraz. *mienić się jak tęcza, mienić się/lśnić wszystkimi barwami, kolorami tęczy*.
W wierszu T. *mieni się barwami róży* 20.

T. mogą być jaśniejsze i ciemniejsze, np. *ciemna tęcza to polska, a "ukrajińska
to jasna bądź też tąca żydosko jes i tąca chłopsko; tęcza żydowsko to jes ta ciemno,
a ta jasno, to po potopie Pan Bóg wypuścił, że już potopom ludzi károł nie będzie* Kup
Met 81.

T. ma kształt łuku z dwoma końcami schodzącymi ku dołowi, określanymi
jako *tęczowe rogi* 14C, *łuki* K 73 Krak 2/369. Łuk może być pojedynczy lub podwójny –
tęcza podwójna ZWAK 1878/135, *tęcza dwojaka* ZWAK 1882/196; wysoki i mocno wygięty
– *tęcza wielka* Nitsch Tek 46 lub może być *sierp tylko widać* Mosz Kul 2/51. Mówi się też
o *dwóch gębach*, które T. *zapuszcza we dwa morza* Wisła 1900/774; *szyjach*, którymi
nurza się w dwu rzekach lub stawach Lor Kasz 221, Wisła 1900/57. T. to *długa, kabłąkowata
rura* K 17 Lub 73; *dyszal, za pomocą którego dusze topielców ciągną chmury* Kul Wiel 3/519;
najdłuższa wstążka, która *jak się wyciągnie, to do nieba dostanie* 2, podob. Płat Krak 524.

☑ T. jest *piękna* 19, *budzi zachwyt i podziw*: fraz. *patrzeć w kogoś
jak w tęczę, ładny jak tęcza* TN Susiec 1979. T. wzbudza także *lęk, obawę*, co łączy
się z jej wyobrażeniem jako *smoka/pijawy*, który ma ogromną siłę i może wcią-
gnąć (*wessać*) wszystko, co znajdzie się w jej pobliżu, zob. czynności, działania
sprawcze.

■ □ Powszechne jest przekonanie, że T. jest istotą żywą, która *pije, bierze
wodę* z morza, potoku, źródła, jeziora, stawu, błota, studni i *rozlewa ją* potem
w postaci deszczu/*oddaje obłokom* 12, także 4A–C, ZWAK 1889/77, Wisła 1900/57, Wisła 1902/441,

MAAE 1903/254, K 39 Pom 383, Lor Kasz 221, Sych SGKasz 5/332, Sych SGKasz 6/94, Tred Kasz 36, Kul Wiel 3/519, Szyf MiW 154, K 17 Lub 73, Baz Tatr 86, Byst Etn 109. Stąd nazywana jest m.in. *cmokiem*, *cmokawką*, *cmokawką*, *smokiem*, *pijawą* (zob. nazwy).

T. wraz z wodą *w c i ą g a* wszystko, co się znajduje w wodzie lub w jej pobliżu: *wypija*, *porywa*, *połyka* ludzi, zwierzęta, przedmioty i później wyrzuca je na ziemię 13, także ZWAK 1886/107, Wisła 1890/110, 1902/441, MAAE 1903/254, Wisła 1900/57, Sych SGKasz 5/332, K 17 Lub 73, Mosz Kul 2/471, Byst Etn 149. W ten sposób tłumaczy się m.in. obecność żab, węży, jaszczurek po deszczu: „gdy tęczowa chmura spuści swe łuki w mokradła, lasy, to one z jej rogów” lecą K 73 Krak 2/369, podob. ZWAK 1886/107, Sych SGKasz 5/332, Sych SGKasz 4/269, Szyf MiW 154, Byst Etn 149, Mosz Kul 2/471.

Jako istota żywa, demoniczna T. może się rozgniewać na człowieka i wtedy go *porywa* Wisła 1900/467, *wysysa* z niego *kre w* Wisła 1893/114, Wit Baj 284, Mosz Kul 2/471, *okalecza*: *W te wiesne to chłopi karmili konie i posli z nimi do potoka, i wte przisła tenca, to im sprzęt stargało, konie zobyrtało, pokalecyło i oni głowy porozbijali i zachorzeli* Baz Tatr 86. Wedle sieradzkich wierzeń T. może uchwycić i unieść do jasnego księżyca dziewczynę, która swawolnie i bezmyślnie przeigrała kilkanaście wiosen Kuch Pol 10.

T. *gniewa się*, gdy się ją nazywa *cmok* Wisła 1900/774, ZWAK 1887/217.

T. nie tylko sprowadza deszcz, ale może zrobić *strasecny wicher* i *kłąb powietrza* – *i to je boski znak* Baz Tatr 86 lub wedle zapisów kaszubskich *tąga* ma za zadanie *podęprzec rozdartę przez chmurę niebo, zanim ono są naprawi* Sych SGKasz 5/332. Nadto *lubi zaglondać w jary, bo sie tamoj zacepia* 14Aa.

T. *kąpie się* Wisła 1900/57, Lor Kasz 221; *śpi* zimą Mosz Kul 2/471.

T. wynosi w chmury *planetników* Wisła 1900/57, Mosz Kul 2/656, por. 14A–C.

◆ T. jest zjawiskiem niepożądanym, uważano, że można ją *rozgonić*, np. kiedy się położy dwie słomki na krzyż i się na nie napluje, a potem dłoń w dłoń uderzy, to można zepsuć T. do trzeciego razu, wtedy się rozdziela i powoli ginie K 17 Lub 73; wedle wierzeń kaszubskich tęcza ginie, jeśli się odgadnie, z którego jeziora wodę pije Sych SGKasz 5/332. Aby T. nie wypła wody i rychło nie spadł deszcz, wypowiada się specjalne formuły, np. *Tęczo, tęczo, nie pij wody, bo narobisz ludziom szkody* 4A. Innym sposobem odganiania T. jest jej zastraszenie, tak jak żyjącej istoty: gdy się pokaże, natenczas biorą się chłopcy za ręce i wołają: *Tęczo, tęczo, nie pij wody! Bo jak cię wsadzę do gąsiora (aresztu), będziesz siedzieć do wieczora* – po tych słowach T. ma się rozerwać 4b.

♣ Władzę nad tęczą ma Bóg 10A, B, który za jej pomocą nabiera wodę z morza i następnie spuszcza ją na ziemię w postaci deszczu, śniegu, gradu 11c; *planetnicy*, którzy za pomocą *tęczowych rogów wyciągają wilgoć w górę* 14c, czerpią wodę z rzek i wpompowują ją do chmur Gór Lim 63, *zarzucają na chmury pasy z tęczy i odciągają je z nad wsi* Peł Dem 68, por. 14A, B; K 7 Krak 36, Peł Dem 67; *dusze topielców*, które używając T. jako *dyszla ciągną chmury* Kul Wiel 3/519. T. Bywa też uważana za bat *Lucyfera*, którym bije on małe diabły Kul Wiel 3/519.

! Zanotowano liczne zakazy, że do T. nie należy podchodzić, bo może porwać człowieka 11b. Szczególnie dzieci przestrzegano, by nie biegały w kierunku T. Sych SGKasz 5/332, Szyf Trad 65.

△ T. Pokazuje się *na niebie* 6, 10A, w chmurach ZWAK 1882/195, *nad ziemią* Świr Pieś 404. Końce łuku T. powszechnie zanurza w zbiornikach wody – w opowiadaniu T. *zasłubia niebo z głębiną* 9. W wierszu T. niczym *pomost* łączy *dolinę ze szczytem* 1, co wiąże się z wyobrażeniem T. jako mostu łączącego niebo i ziemię oraz *drogi do nieba* dla dusz zmarłych K 15 Poz 5.

T. jest miejscem, na/w którym przebywają istoty nadprzyrodzone: dusze topielców Wisła 1900/467; *planetnicy mieszkają w tęczy i chwytają ludzi*, którzy stoją w miejscu, gdzie *pije ona wodę* 14B, także 14A, C.

∞ T. pojawia się latem, mówi się, że zaczyna się kapać po św. Janie Wisła 1900/57, a zimą zaś *śpi* Mosz Kul 2/471. Występuje *po ciepłym deszczu* 16, *po burzy* 20, *jak pada deszcz i świeci słońce* TN Krasiczyn 1985.

♠ Wedle wierzeń pojawienie się T. jest zapowiedzią różnych zjawisk atmosferycznych, głównie deszczu (trzydniowego) ZWAK 1882/196, Wisła 1892/337, MAAE 1904/53, MAAE 1912/42, Sych SGKasz 4/269, Szyf Trad 64, 65, Kul Wiel 3/520, Gaj Rozw 136, TN Krasiczyn 1985, ale także burz i grzmotów ZWAK 1882/196, Kup Met 81, wylewu TN Krasiczyn 1985.

T. zapowiada dobrą pogodę ZWAK 1878/135, ZWAK 1882/195, 196, Wisła 1889/505–506, MAAE 1907/154, Szyf Trad 64, 65, Gaj Rozw 136, Baz Tatr 86, TN Krasiczyn 1985, *rozpogodzenie* Szyf MiW 154, Gaj Rozw 136, TN Chołowice 1985; *pogodę w żniwa* Kul Wiel 3/520; T. *podwójna – długą pogodę* ZWAK 1878/135, ZWAK 1882/196.

Pogodę przepowiada się także z miejsca pojawiania się T. i z ilości jej kolorów: T. na wschodzie – deszcz, na zachodzie – susza Kup Met 81; lub odwrotnie – *jak się pokaze na wschodzie, to w siedmiek dniak nima* "obawy przed powodzią i grabobiciem, a jak na zachodzie, to niebezpieczeństwo" Kup Met 81. W ilu kolorach jest T. na wschodzie, to tyle dni deszcz będzie padał, zaś na zachodzie – tyle dni będzie pogoda Wit Baj 284. Deszcz przepowiada też T. ukazująca się przy *zachodzie słońca* ZWAK 1882/196; pokazująca się wśród czarnych chmur ZWAK 1882/195 lub gdy ukazuje się tylko częściowo Wisła 1889/505–506. Uważa się, że jeżeli jednego dnia widać T., to następnego dnia o tej porze będzie padało Kul Wiel 3/520.

Z pojawienia się T. przy narodzinach dziecka wrócono o jego przyszłości, np. dobry los czeka dziecko, które urodziło się w chwili, gdy na niebie świeciła T. Kul Wiel 3/520.

✠ Symbolika T. jest ambiwalentna. Z jednej strony to wzbudzący zachwyty kolorowy, świetlisty *pomost*, *wstążka* łącząca niebo z ziemią 2, góry z dolinami 15, *zasłubiająca niebo z głębiną* 9, z n a k p r z y m i e r z a Boga z ludźmi 10A, w zagadce to *przysięga bez słowa* 1. Z drugiej strony to nieprzychylna człowiekowi istota – *smok*, *pijawa*, *trąba*, która sprowadza deszcz i *wypija/porywa/polyka* ludzi, zwierzęta i różne przedmioty 4A–C, 11–13.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – *Przysięga bez słowa. (Tęcza)*. Folf Zag nr 849.

2 – *Która wstążka najdłuższa, a jak się wyciągnie, to do nieba dostanie? (Tęcza)*. Folf Zag nr 826.

3 – *Ryzy wó^u bez sto gór do jeziora wodę pić. (Tęcza).* Cisz Krak 353; por. →mróz, →grzmot.

ZAKŁĘCIA, FORMUŁY POWITALNE

4 A – *Tęczo, tęczo, nie pij wody, bo narobisz ludziom szkody.* NKPP tęcza, nadto: TN Krasicyń 1985, Sim Fol 60, Pau Gal 32, Byst Etn 109, 149.

4 B – *Tęczo, tęczo, nie pij wody! Bo jak cię wsadzę do gąsiora (aresztu), będziesz siedzieć do wieczora (po tych słowach tęcza rozrywa się).* K 32 Pok 322.

4 C – *Tęcza pije – nie dopije; kowal bije – nie dobije; szwaczka szyje – nie doszyje; młynarz miele – nie domiele, stoją worki do niedziele.* Wiśła 1893/114 [formuła witająca tęczę], ts.: Byst Etn 109.

PIEŚNI WESELNE

5 – *Jadą, jadą druźbowie, pęk piór pawich na głowie, hej, mienią się sukmany wstążek tęczą.* Stoin Żyw 341.

6 – *Wyszła pani młoda jak tęcza na niebie, przypatrz się, Jasieńku, to żona dla ciebie.* TL 2005/1-4/51.

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE

7 – *Jak mie zabijecie, to mie pochowajcie w k^u ościele pod tęcom, gdzie dziywczęta klęcom.* Sad Podh 87, por. Kal Lim 27.

PIEŚNI OKOLICZNOŚCIOWE

8 – *Kwitną w ogródeczku maki i powoje, hej, śliczne te nasze starodawne stroje. Mienią się jak wstęga siedmiobarwnej tęczy.* Płat Krak 523–524.

OPOWIADANIA

9 – [Zakochani spotykają się po długiej rozłące.] *Gdy po wzruszającym powitaniu dostrzegli tęczę zaślubiającą niebo z głębiną, służba przybiegła z grodu, wzięła ich na ramiona i z okrzykami radości zaniósła do pałacu.* TL 1992/1-2/47.

ZAPISY WIERZEŃ

10 A – Bóg po potopie dał tęczę na niebie na znak zgody z ludźmi.

a. *Z początku jej [tęczy] nie było, alie jak Pan Bóg potopem nakarał ludzi, którzy zgrzeszyli i potopem wszyscy z całej kuli ziemskiej wygineli. Tylko jeden pozostał Noj . . . i dópiro Pan Bóg powiedział, że już więcej potopów ni będzie. I tęczę dał . . . na pamiątkie.* Etnl 1990 Mat 182, ts. Czaj Mat 86; nadto por. . . . *tęcza to znak, że descu zienczej nie będzie, to Pan Bóg kedyś ludziów ukarał potopem, a potem dał znak tenco, że zienczej karać nie będzie.* Szyf MiW 154, ts. Szyf Trad 65, por. Kup Met 78, 80, 81.

b. *Ludzie starzy mówili, że jak tęcza sie okazała, to już w tem dniu nie bedzie deszczu, mówili, że gdy Pan Bóg zesłał potop, to potem żal sie Panu Bogu zrobiło, że skarał ludzi i na znak okazała sie tęcza, zesłał tęczę.* Kup Met 80.

10 B – *Tęcza to przypomnienie. Gdy Pan Jezus potop spuścił, to wtedy strasne tance były, jedna przy drugiej, desc lał, woda wszystko objęła, ale później Pan Jezus wyset ji powiedział, że potopem nie bedzie karał, tylko ogniem siarcystem.* Kup Met 80.

11 – Tęcza to smok/pijawa/trąba, który/a pije wodę z rzek, jezior i stawów i spuszcza ją na ziemię w postaci deszczu.

a. *Wody do chmur z rzek i stawów dostarcza tęcza, coś jakby smok, strojny w różnokolorowe pasy.* Lud 1902/356.

b. *Tęczę na niebie lud tu nazywa smokiem, który wodę ciągnie z ziemi do nieba: smok wodu tihne. Nie trzeba podchodzić w to miejsce, gdzie się on spuszcza, bo uniósłby i człowieka w górę.* K 34 Cheł 157.

c. Za pomocą tęczy (*pijawy*) Bóg nabiera wodę z morza, którą następnie spuszcza na ziemię w postaci deszczu, śniegu, gradu. Was Jag 84.

d. Tęcza występuje jako ogromna trąba czy też smok, który pije wodę z rzek i jezior i następnie spuszcza ją znów na ziemię w postaci deszczu. Byst Dz 1/264.

12 – Tęcza pije/bierze wodę na deszcz z morza, potoku, źródła, jeziora, stawu, błota, studni i rozlewa ją potem w postaci deszczu/oddaje obłokom.

a. *Tęcza zapuszcza swe końce do jezior albo do morza i pije wodę, a potem z chmur pada deszcz.* ZWAK 1878/125; war.: *Tęga pije wodę z morza, z błota, z jezera lub bagna i oddaje ją obłokom.* K 39 Pom 383; podob. Jaw Dąbr 110, Kup Met 79, TN Chołowice 1985.

b. *Żeby nie tecz, toby nigdy dyszczu nie było. Tecz wpuszcza oba kocie [końce] w wodę i pije se wodę na oba kocie. Potem rozliwa wodę na ziemię, a co w wodzie zdybie, to wszystko połknie, nawet bydle albo kobite, i to zaniósł w górę, a późni spadło z powietrza na ziemię z dyszczem.* Wisła 1903/96, por. Kup Met 81.

c. *Mówili, że w jakiś studni wodę pije [tęcza], jakby tam krowa koło studni była, to by jo też wypila.* TN Krasiczyn 1985.

d. Tęcza czerpie wodę z morza; gdy zaś nagła zachodzi potrzeba, tj. gdy zapas wody morskiej planetnicy wychlastają z chmur, tęcza nie mając czasu pędzić do morza, zniża się i do Raby, a nawet rzeczułek, stawów i sadzawek. Święt Nadr 512.

13 – Tęcza bierze wodę na deszcz, wypija/porywa/połyka zwierzęta, ludzi, przedmioty i później wyrzuca je na ziemię.

a. *Tynca to wodę bierze popsić na drugi desc, czy to ona może i zaby wipsić, a czasem to i owce.* Szyf MiW 154, ts. Szyf Trad 65.

b. *Tęcza bierze albo z jakiegoś stawu wodę, albo z jakiś studni ... teraz jakby tak pod studnią jaka krowa była, to by jo tęcza wypila.* TN Krasiczyn 1985.

c. *W potokach i źródłach to tenca podnosi cteka, dzwignie go wysoko i pote praśnie o ziem, a najlepiej lubi tenca dzieci i jak takie porwie, a pote praśnie, to ono juz zgłupnie do imentu. ... W te wiesne to chłopci karmili konie i pošli z nimi do potoka, i wte przisła tenca, to im sprzęt stargało, konie zobyrtalo, pokalecyło i oni głowy porozbijali, i zachorzeli.* Baz Tatr 86.

d. *Gdyby kto stał na brzegu w pobliżu, gdzie wodę pije tęcza, to go ona zchárknie, jak to właśnie czyni z żabami, które wypija z czerpaną wodą.* Święt Nadr 512.

e. Tęcza, pijąc wodę, może wciągnąć w górę i to, co się w wodzie znajduje, a więc przede wszystkim ryby i żaby, które potem również wraz z deszczem zsyła na ziemię (tym też tłumaczy się ukazywanie się większej ilości żab po deszczu). Zdarza się również, że tęcza porywa i ludzi kąpiących się, a nawet i bydło. Przysłowiowy zwrot o „spadaniu z deszczem” ma tu właśnie początek. Byst Etn 149.

14 A – W/na tęczy przebywają planetnicy, są przez nią noszeni.

a. *Tenca lubi zaglądać w jary, bo sie tamoj zacepia, temu planetnik może wnijsć na niom.* Baz Tatr 86.

b. *Ludzie widzieli, jako on [planetnik] sed po polanie, i wte zaświeciła pikno tenca i jako ona przysła, tako on znik, bo jego tenca nosi. Bo tenca pija.* Baz Tatr 86.

14 B – Planetnicy mieszkają w tęczy i chwytają ludzi, którzy stoją w miejscu, gdzie pije ona wodę.

Tenca pije wodę, a w miejscu ka pije, jak tam jaki ctek postanie – to go wte porwie, a pote ruci o ziem z takim siłom, ze on głupnie wse. Tenca nie fce, coby fto wiedziół, ka ona pije i ka planetniki chodzujom. One mieszkają w tence i one chytajom tyk ludzi, co stanom w miejscu, ka tenca pije, coby nifto nie wiedziół, ka to miejsce jest ... Baz Tatr 86.

14 C – Wody z rzek ubywa, bo planetnicy za pomocą tęczowych rogów wyciągają wilgoć w górę.

Wszystkie rzeki ze świata, jak wyszły tak przychodzą do morzów, coby wody nie ubywało ś nich, bo dużo też planetnicy wyciągają wilgoci w górę, gdy zastawią tęczowe rogi. K 7 Krak 36, podob. Święt Nadr 512.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

15 – *Tak daleko dolinie do wiercha, / jak choć kiedy cłekowi do cłka / cym ik bliżej los z sobą powiązoł, / tym sie życie im barzej uciążo. / Bo coż – mimo swyk chęci nolepsyk – nie zamieni dolina sie we scyt. / I wierch tys sie nie stanie doliną, / bo los dole wyznaczył mu inną. / Ale casem, po różnyk burz durku, / tęca jasną ozwinie sie snurką./ Jednym końcem doliny brzeg chyci, / drugi letko opiero na scycie / i tak łący łagodne i ostre, / jak ta dobroć, co serc jest pomostem . . .* [H. Nowobielska] Szcz Ant 560–561.

16 – *Po ciepłym deszczu, / cichym wietrze / powiewną jasność ma powietrze. / . . . Po ciepłym deszczu z tęczą – cisza. / Znów wietrzyk pola rozkołysał.* [A. Zachara-Wnękowa] Szcz Ant 843.

17 – *Ty, który trzaskasz biczem błyskawicy, / . . . Poruszasz wiatry i sprowadzasz ciszę, / Zabarwiasz tęczę siedmiu kolorami.* [J. Stręciwilk] Szcz Ant 758.

18 – *Ma droga Ojczyzna to jest śpiew skowronka / Siedmio-barwna tęcza i kwitnąca łąka.* [M. Kozłowa] PSL 1990/3/17.

19 – *Od Ciebie [Matki Boskiej] się Bóg odbija, krysztali, / I blaskiem tęczy najpiękniejszej pali.* [A. Stopa] Pig Wyb 83.

20 – *[Po burzy.] Wtem nagle ucichło wszystko, śladu nie ma po gwałtownym wietrze. / Przyjemnie wdycha się tlenem przesycone powietrze. / Jeszcze gdzieś po niebie wędrują resztki chmury, Płyną po ziemi potoki, niby grube sznury, / A już na firmamencie tęcza mieni się barwami róży / Na znak, że już nastąpił koniec burzy.* [T. Sapieha] Szcz Ant 683.

BIBLIOGRAFIA: Alinei M., *O nazwanijach radugi v Evrope (karta 17 Lingvističeskogo atlasa Evropy)*, [w:] OLA, Moskva 1983 [wyd. 1988], s. 104–117; Antropov Nikolaj P., *Naimenovanija radugi kak realizacija vozmožnostej etnolingvističeskogo pritiženija*, „Etnolingwistyka” 23, 2011, s. 195–203; Bied Sym 372; Dobrovols’kaja Varvara E., *Ambivalentnaja priroda radugi v pover’jach Central’noj Rossii*, „Etnolingwistyka” 23, 2011, s. 205–216; Chev Dic 1/117–121; De Vries Dic 380; For Sym 107–109; Herd Lek 162; Kop SMit 1185; Kop SSym 425; Laurinkienė Nijolė, *Tęcza. Nazwy i znaczenie w kontekście litewskiej narracji folklorystycznej*, „Etnolingwistyka” 16, 2004, s. 215–239; Lur Słow 245–246; Mif Mel 453; Mosz Kul 2/469–472; Nitsch Kazimierz, *Żrenica ‘tęczówka’*, „Język Polski” XXIX, 1949, s. 27–30; PSB Grab 1317; Re czk o w a Barbara, *Tęcza i synonimy*, „Język Polski” XLVII, 1967, s. 60–71; Slav Mif 2/401–402; Szyf MiW 153–154; Tolstoj Nikita, *Iz geografii slawjanskich slov. 8. Raduga*, [w:] OLA 1974 [wyd. 1976], s. 22–76; Wört Hoff 7/586–591; Zajw Ukr 78.

→ BURZA, CHMURA, DESZCZ, GRZMOT, MRÓZ, NIEBO, OBŁOK, POGODA, POTOP, WODA, SŁOŃCE, ZIEMIA.

Jerzy Bartmiński, Anna Koper